

VEDINIŲ PATEIKIMO SISTEMIŠKUMAS BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

ESMINIAI ŽODŽIAI: vedinys, aiškinamasis žodynas, sistemiškumas, pamatinis žodis, žodyninis straipsnis.

Žodynu vadinamas ne bet koks, o leksikografiškai sutvarkytas žodžių rinkinys, pateikiantis jo naudotojui būtiną informaciją (KTŽ 240). Žodynai skiriasi paskirtimi, apimtimi, duomenų atranka, jų pobūdžiu bei pateikimo metodika, naudojimo būdu ir kt. Pagal išorinę formą skiriami tradiciniai (spausdintiniai, popieriniai) ir elektroniniai žodynai; pastarųjų, savo ruožtu, taip pat skirtinos dvi rūšys: kompiuterizuoti spausdintiniai žodynai (elektroninės popierinių žodynų versijos) ir duomenų bazių pagrindu sukurti originalūs elektroniniai žodynai (Jakaitienė 2005: 38–40; 293–296).

Bene svarbiausias visus žodynus vienijantis bruožas yra sistemiškumas. Leksikos sisteminimas yra viena iš šiuolaikinės praktinės leksikografijos funkcijų (Морковкин 1993: 37). Ypač elektroninėje leksikografijoje, besiremiančioje duomenų bazėmis, sistemiškumas yra vienas esminių leksikografijos principų ir pagrindinių reikalavimų, keliamų geram žodynui. Sistemiška turi būti tiek žodyno mikrostruktūra, tiek makrostruktūra. Pastarajai priklauso ir tai, kaip pateikiami antraštiniai žodžiai – atskirais straipsniais ar vedinius viena ar kita forma įtraukiant į pamatinių žodžių straipsnius (Jakaitienė 2005: 35).

Aiškinamuosiuose žodynuose (dažniau spausdintiniuose, taip pat elektroninėse jų versijose) įprasta kai kuriuos vedinius, ypač reguliarius, pateikti antraštinio žodžio straipsnyje (kuris neretai dar vadinamas ir lizdu, nors tai anaipatol nėra antraštinio žodžio darybos lizdas, nes jame pateikiami ne visi antraštinio žodžio dariniai ir neparodomi tų darinių tarpusavio santykiai).

Į kito (pamatinio) leksinio vieneto straipsnį būna įtraukiami:

- veiksmazodžių ir vardažodžių abstraktai – veiksmų ir ypatybių pavadinimai,
- veikėjų ar vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai,
- rieveiksmiai,

- sangražiniai veiksmažodžiai ir daiktavardžiai,
- deminutyvai,
- žodžiai su neiginiais ir kt.

Štai keliolika pavyzdžių iš įvairių lietuvių kalbos aiškinamųjų žodynų. Iš jų matyti, kad tame pačiame straipsnyje gali būti kelių rūšių įtrauktinių vedinių (pavyzdžiuose jie pabraukti¹):

gėrti, *gėria*, *gėrė*

1. ryti skystį, malšinti troškulį: *Karvė gėria iš kibiro. G. vandenį, pieną. Gėriamas puodelis* (iš kurio geria). *Gėriamas vanduo* (kurį geria, tinkamas gerti). || *prk.*: *Dulkes, dūmus, smarvę g.* (kvėpuoti). *Tabaką g.* (šniaukti, uostyti).

2. vartoti svaigiuosius gėrimus, girtauti: *Kai negėręs, tai geras vyras. Jis dar gėria.*

3. traukti, siurbti; skverbtis, sunktis: *Kempinė gėria vandenį. Vėjas kiaurai gėria* (perpučia). | *sng.*: *Vanduo į smėlį greitai gėriasi.*

◊ *G. prašo* (apie kiaurus batus).

gėrėj||**as**, ~a *dkt.* (1)

gėrik||**as**, ~ė *dkt.* (2)

gėrimas (2)

gėrimasis (1) [DŽ_{6e}];

kvėpúoti, **kvėpúoja**, **kvėpávo** *vks.* (1) (*kas*) įkvėpti ir iškvėpti: *Kambaryjė daug dūmų, nėrą kuo kvėpúoti.* ° *Jis suñkia kvėpúoja.* • *neig.* **nekvėpúoti**
kvėpávimas *dkt. v.* (1,1) [MLKŽ];

klausýti, klaūso, klaūse *intr.* K; SD343,279, R, BPII157, M [...]

4. *refl.* *sutikti, susiderinti*: *Tėvas su vaikais nesiklaūso Rm.* [...] [LKŽ_e];

áišk||**us**, ~i (3)

1. gerai matomas, šviesus, giedras: ~i *šviesa. Á. dangus.*

2. gerai matantis: ~ios *akys.*

3. lengvai suvokiamas, suprantamas: *Á. raštas. Á. tarimas.*

Á. klausimas. ~u kaip dieną. ~u kaip ant delno (labai aišku).

4. lengvai suvokiantis: *Á. protas. ~i galva.*

~**iai** *prv.*: ~iai *švietė mėnulis. Viską ~iai išdėstyti.*

~**ýn** *prv.*

~**ýbė** (1)

~**úmas** (2) [DŽ_{6e}];

māž||**as**, ~à (4)

prš. d i d e l i s.

1. menkas savo apimtimi, dydžiu (aukščiu, ilgiu, pločiu): *M. vaikas. ~os bulvės.*

M. kambarys, sodas, miestas. ~o ūgio žmogus. M. upelis. Jis kiek ~ėlėsnis. Koks jis

~utukas, ~utėlis, ~utėlaitis! Iš ~ų išbėgo, didžių nepavijo (tts.).

¹ Cituojant žodyninius straipsnius stengiamasi išlaikyti originalią jų formą, praleistos straipsnių dalys žymimos [...].

2. nedaug amžiaus turintis, nesuaugęs: *Vaikai dar ~ì. Paliko ~iukùs, ~utéliùs kaip žvirblius. Atiduok peilį, nebūk m.* (nesierzink).

3. negausus: *M. būrys. ~à šeimyna. Ar ~a čia darbo! Iš didelio debesio m. lietus (tts.).*

4. nesmarkus, silpnas: *M. šaltis. M. skausmas.*

5. nesvarbus, nežymus, nereikšmingas: *~à klaida. ~à dovana. ~ì nuopelnai, laimėjimai. ~à bėda, kad nemoki – išmoksi.*

6. kuris nežymios visuomeninės padėties: *M. būdamas, su didžiais ponais nesigalynėk (tts.).*

◊ *Be ~a ko* (bemaž, beveik). *~a ką* (nesvarbu, nieko nereiškia). *Būti ~esniám* (nusiileisti). *Daug ~a* (maždaug).

~aĩ *prv.*

~ỹn *prv.*: *Sveikata eina ~ỹn* (mažėja).

~umas (2) [DŽ_{6e}];

trobà sf. (3) [...]

1. [...] *gyvenamasis namas, pirkia*: [...] Gyvenamoji trobà NdŽ. [...] Buvo pamiškėj trobelýtė Sk. Mažon trobelùkèn jį gyvena Kb. [...] Trobale sulipino – čia pat sukrito, suplyšo, supuvo Yl. [...] Turiam Kazimieruo duoti [dalies] trobalėlei pasistatyti Krt. Buvo iš tėviškės žemės gavusi, pasistatė tokią trobalikę Pln. [...] Varyk tas žemes, ligi kur valioji, tik mano trobikės nenuversk Pžrl. Buvo kelios trobikės, o dabar ka išsiplėtė, miestas didelis pasidarė Vdk. Susitūpusi trobytėlė Šts. Trobulalė (menk.) Šts. Toki daba antai trobutėlė y[ra] pastatyta Lž. Čia pasistatė trobukę Alv. [...] Senukas pastatė trobelùkę DrskŽ. Pasistačiau trobùžę ant vandens JD20. Trobeliūkštėlė menkiausia KlvrŽ. Pasiuntiniai prieš savo akis turėjo tiesiog juokingai mažą, it žąsų gardelį, ketvirtainę trobelytę Vaižg. [...] [LKŽ_e];

tirp||ùs, ~ì (4)

1. lengvai tirpstantis: *Netirpios priemaišos. ~ì (~ioji) kava.*

2. kuris greitai, lengvai lydos: *Taukai – t. daiktas.*

~umas (2) [DŽ_{6e}].

Kitų kalbų žodynuose taip pat įprasta įvairius vedinius įtraukti į pamatinių žodžių straipsnius. Juose yra ir nepaminėtų rūšių įtrauktinių žodžių, tai priklauso nuo konkrečios kalbos gramatikos ir darybos ypatybių – pavyzdžiui, rusų ir lenkų kalbų žodynuose įvykio veiksmo veiksmažodžių straipsniuose neretai pateikiami ir eigos veiksmo veiksmažodžiai. Keletas pavyzdžių:

līdzīgs -ais, **līdzīga** -ā, īp.; **līdzīgi** *apst.* 1. Tāds, kam ir aptuveni tādas pašas īpašības, pazīmes kā (kam) citam. *Meita ir līdzīga mātei. Līdzīgi raksturi. Viņām ir līdzīgas balsis. Līdzīgi ģeogrāfiskie apstākļi.* 2. Līdzvērtīgs, atbilstošs (parasti savstarpēji). *L. partneris. Runāt kā līdzīgam ar līdzīgu.* // Vienāds (pēc lieluma, vērtības). *Sagriezti torti līdzīgās daļās. Sadalīt līdzīgi. Līdzīga nauda sar.* – naudas summa, kas precīzi atbilst maksājuma vērtībai. ◊ **līdzīgums** *v. lieto.* [MLVVe];

ĀBOLS v. *Ābeles auglis*. Sulīgs, salds, skābs, sārts ā. Ābola serde, sēklas, miza. Ābolu sula, ievārijums, kompots. Žāvēti āboli. Sārts kā ā. – *tāds, kam ir veselīga krāsa, ar veselīgu sārtnumu (parasti par vaigiem, seju)*. Acs ā. – *acs galvenā sastāvdaļa, apaļš ķermenis acs dobumā*. ♦ Strīda ā. – *strīda cēlonis*. / **ābolītis**, –ša; **āboltēns**; **āboltiņš**. [LVV];

ДЕД, –а; м. **1.** Отец отца или матери. **2.** *Разг.* Старый человек, старик. **3.** мн.: деды, –ов. Люди, жившие в старину, предки. *Деды и прадеды; отцы и деды (предки)*. [...] < **Дэ́дка**, –и; мн. *род.* –док, *дат.* –дкам; м. *Ласк.* (1–2 зн.). **Дэ́дкин**, –а, –о. **Дэ́дов**, –а, –о. **Дэ́довский**, –ая, –ое. *Д.* *способ* (старый, испытанный). **Дедо́к**, –дка́; м. *Разг.* (2 зн.). **Деду́ля**, –и; м. *Ласк.* (1–2 зн.). **Деду́лин**, –а, –о. **Деду́шка** (см.). **По-де́довски**, *нареч.* [БТСРЯ];

СЛОВА'РЬ, –я', м. **1.** Собрание слов (обычно в алфавитном порядке), устойчивых выражений с пояснениями, толкованиями или с переводом на другой язык. *Толковый с. Энциклопедический с. Фразеологический с. Двухязычный с. Терминологический с. Словари синонимов, омонимов, антонимов. С. морфем* (толкующий значимые части слов). **2.** *ед.* Совокупность слов какого-н. языка, а также слов, употреблённых в каком-н. одном произведении, в произведениях какого-н. писателя или вообще употребляемых кем-н. *Богатство русского словаря. Поэтический с. Пушкина. Он изъясняется по-английски с трудом: его с. очень беден*. || *уменьш.* **слова'рик**, –а, м. (к 1 знач.). || *прил.* **слова'рный**, –ая, –ое. *Словарная статья* (главка словаря, посвящённая отдельному слову или фразеологизму, вынесенному в её заглавие). *С. запас*. [ТСОШ];

СТРО'ИТЬ¹, –о'ю, –о'ишь; –о'енный; *несов.* **1.** *что*. Возводить, создавать какое-н. сооружение, здание, а также конструкцию, машину. *С. дом. С. плотину. С. корабли, локомотивы. Ломать – не с.* (посл.). **2.** *что*. Созидать, создавать, организовывать. *С. новый быт, новую жизнь. С. своё благополучие на чём-н. С. семью*. **3.** *что*. Мысленно создавать. *С. планы. С. разные предложения. С. гипотезу. С. себе иллюзии*. **4.** *что*. Организовывать, основываясь на чём-н. *С. доклад на точных данных. С. свою тактику на чём-н*. **5.** *что*. Выражать, формулировать. *Правильно с. фразу. С. систему доказательств*. **6.** *что*. Вычерчивать на основании заданных размеров (спец.). *С. треугольник. С. усечённый конус*. **7.** *что*. Делать что-н. (в соответствии со знач. следующего далее существительного) (разг.). *С. гримасы* (гримасничать). *С. глазки* (кокотничать, играя глазами). *С. рожи* (гримасничая, придавать лицу какое-н. неестественное выражение). **8.** *кого (что) из кого*. Представлять, изображать себя или кого-н. кем-н. (разг. неодобр.). *С. из себя простака, дурачка. С. из ребёнка вундеркинда*. || *сов.* **вы'строить**, –ою, –оишь; –оенный (к 1 знач.), **постро'ить**, –о'ю, –о'ишь; –о'енный (к 1, 2, 3, 4, 5 и 6 знач.) и **состро'ить**, –о'ю, –о'ишь; –о'енный (к 7 и 8 знач.). || *суц.* **стро'йка**, –и, *ж.* (к 1 знач.), **построе'ние**, –я, *ср.* (к 1 устар., ко 2, 4, 5 и 6 знач.) и **постро'йка**, –и, *ж.* (к 1 знач.). || *прил.* **строи'тельный**, –ая, –ое (к 1 знач.). *С. сезон. Строительные материалы. Строительная площадка*. [ТСОШ];

kabaret

1. «spektakl satyryczno-rozrywkowy; też: lokal, w którym odbywają się takie spektakle»

2. «absurdalna lub surrealna sytuacja»

• **kabaretowy** • **kabaretowość** • **kabarecik** • **kabareciarz**, **kabarecista** [SJP];

pacha

1. «wglębie między wewnętrzną stroną ramienia a bokiem klatki piersiowej»

2. «otwór na ramię w ubraniu; też: część ubrania znajdująca się w miejscu wglębień pod ramieniem»

• **pachowy** • **paszka** [SJP];

spić *dk* *Xa*, spity – **spijać** *ndk* *I*, ~any 1. «upić kogoś do nieprzytomności»

2. «pijąc zebrać płyn, zwłaszcza jego górną warstwę»: Ptaki spijali rosę z listków.

spić się – **spijać się** « upić się alkoholem, być pijanym» [NSJP];

attentive [...] **adj.** [...] 1 paying attention; observant 2 considerate, courteous, devoted, etc. [*an attentive husband*] – **SYN.** THOUGHTFUL – **atten'tive|ly adv.** – **atten'tiveness n.** [WNWD];

hairstyle [...] **n.** a special style of hairdressing, often distinctive and fashionable – **hair'styl'ing n.** – **hair'styl'ist n.** [WNWD].

Iš pavyzdžių matyti, kad vediniai į pamatinių žodžių straipsnius įtraukiami juos pateikiant:

- kaip atskirą leksemą (pvz., sangražiniai veiksmoždziai),
- kaip atskirą reikšmės atspalvį (pvz., sangražiniai veiksmoždziai),
- iliustraciniuose vartosenos pavyzdžiuose (pvz., deminutyvai, žodžiai su neiginiais),
- straipsnio gale, po visos informacijos apie antraštinį žodį (pvz., veiksmoždžių ir vardažodžių abstraktai, veikėjų pavadinimai,rieveiksmiais); kartais (dažniau elektroniniuose žodynuose) jie rašomi iš naujos eilutės.

Lietuvių kalbos institute taikant naujus metodus baigiamas rengti *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (toliau – BŽ), kurio koncepcijoje akcentuojamas sistemiškumo principas (Liutkevičienė 2010: 141). Jo stengiamasi laikytis ir pateikiant vedinius, kurie pagal leksinį savarankiškumą yra lygiaverčiai kitiems antraštiniais leksiniais vienetais. Todėl informacija apie juos turi būti ne mažiau išsami, įvairiapusė ir tiksli, o šito neįmanoma pasiekti nė vienu iš minėtų įtrauktinio vedinių pateikimo būdų. Taigi:

- abstraktai (pvz., *miáuuktelėjimas*, *priglaudimas*, *paskiėpijimas*, *broliāvīmasis*, *audringūmas*, *aukštýbė*, *brangýbė*, *brolystė*),

- deminutyvai (pvz., *ausėlė, balandėlis, namukas*),
- rieveiskmiai (pvz., *aiškiai, nuosekliai, aiškyn, garsyn*),
- veikėjų pavadinimai (pvz., *griežikas, áuklėtojas*),
- neiginį turintys žodžiai (išskyrus veiksmažodžius, pvz., *nedarnà, nedauģelis, nedidelis, neblõgas, neblogai, negiñcijamai*)

ir kiti vediniai (išskyrus sangrąžinius veiksmažodžius ir priešdėlio *ne-* veiksmažodžius) pateikiami analogiškai visiems kitiems BŽ leksiniams vienetams, t. y. jiems rašomi atskiri straipsniai. Juose vediniai iškeliami antraštiniais žodžiais, taigi patenka į abėcėlinę visų leksinių vienetų seką ir yra įprastai randami². Sistemiškumas išlaikomas ir pateikiant informaciją apie vedinių kirčiavimą – kaip ir kitų vardažodžių atveju, nurodomos jų kirčiuotės; pažymėtina, kad įtrauktiniai deminutyvai paprastai būna pateikiami nepažymint jų kirčiuočių, nors pastarosios dažnai skiriasi nuo pamatinių žodžių, į kurių straipsnius deminutyvai įtraukti, kirčiuočių (žr. cituotus *māžas, trobà* straipsnius iš DŽ_{6e} ir LKŽ_e). BŽ vedinių straipsniuose remiantis vartoseną išskiriamos ir atitinkamai išdėstomos visos numatytos pateikti jų reikšmės, kiekviena leksema žymima reikiomomis gramatinėmis, leksinėmis, stilinėmis, vartojimo sričių ir kt. pažymomis bei iliustruojama būdingais vartosenos pavyzdžiais, parodančiais jų semantinę ir sintaksinę junglumą. Taigi informacija apie vedinius neapsiriboja tik jų ryšio su pamatiniu žodžiu fiksimu, vedinių duomenys tokie pat išsamūs ir įvairausiai kaip ir kitų antraštinių leksinių vienetų.

Svarbiausia – tik straipsnyje galima pateikti semantinę vedinio struktūrą, reikšmių ir jų atspalvių hierarchiją, tarpusavio ryšius bei sąsajas su pamatinių žodžių reikšmėmis (abstraktų atveju). Įtrauktinis vedinio pateikimas nepaaiškina, neatskleidžia jo semantikos (ar nepakankamai, netiksliai ją paaiškina). Tarkim, veikėjų pavadinimai dažnai remiasi ne visomis, o tik kai kuriomis pamatinių veiksmažodžių reikšmėmis. Žodyno naudotojas to nesužino, jei vedinys tik įrašomas pamatinio žodžio straipsnio pabaigoje, pvz.: daiktavardžius *ėjėjas, ėjėja*, kurie remtųsi 5-ąja, 6-ąja ar 23-iąja veiksmažodžio *ėiti* reikšme, galima būtų įsivaizduoti tik kaip okazionalizmus:

² Leksinių vienetų pateikimas abėcėlės tvarka nebėra toks aktualus elektroninėje leksikografijoje, nes jų paiešką atlieka kompiuteris. Tačiau spausdintiniuose žodynuose kai kurie į pamatinių žodžių straipsnius įtraukti vediniai yra atsidūrę tolokai nuo tos vietos, kurioje jie turėtų būti įrašyti laikantis abėcėlės (pvz., *mezgėjas, -a, mezgimas* ir *mezgimasis* atsiduria tarp *mezgdinti* ir *meztinis* straipsnių, *rovėjas, -a, rovikas, -ė* ir *rovimas* – tarp *rautas* ir *rautinis* straipsnių ir pan. [DŽ₄]).

eīti, eīna, ējo

1. vykti iš vietos į vietą pėsčiomis, žingsniu: *E. keliu. Jis ne ējo, o bėgo. Čia kelelis pėsčių eīnamas. Eīk šalin. Eīname valgyti, šokti, medžioti. E. pro duris, per lauką, į mokyklą, miškan. [...]*

5. važiuoti: *Traukinys, autobusas eīna.*

6. slinkti (apie laiką): *Dienos, mėnesiai eīna. [...]*

23. būti rodomam: *Šiandien teatre eīna „Skirgaila“. Geras filmas ējo.*

◊ *Eīk eīk* (sakoma stebintis, neigiant).

ėjėj||as, ~a *dkt.* (1).

ėjimas (2) [DŽ_{6e}].

Be to, rašant atskirą vedinio straipsnį išvengiama pasitaikančio jo pateikimo kelis kartus, plg.:

bendryb||ė (1)

bendras dalykas: *Lietuvių ir latvių kalbos turi daug ~ių* [DŽ_{6e}];

1 **beñdr||as**, ~à (4)

1. priklausomas visiems: *B. turtas. ~à virtuvė.*

2. kartu daromas, atliekamas: *B. darbas. B. gyvenimas. ~omīs pastangomis padarysime. ~óji giminė (gram. apima žodžius, ta pat forma vartojamus ir vyriškąja, ir moteriškąja gimine).*

3. vienodas, panašus: *~ì siekiai.*

4. suvestinis: *~à suma.*

5. apimantis ko nors pagrindus: *~ojo lavinimo mokykla.*

~aī *prv.*

~ybė (1).

~umas (2) [DŽ_{6e}];

bendrybė *dkt.* (1) tai, kas bendra, bendras dalykas, ypatybė, bruožas: *Bendrybė ir atskirybė (fil.). Lietuvių ir latvių kalbų bendrybės. Mēs su tavimi tūrime daugiau bendrybių nei skirtybių.* • ant. atskirybė, skirtybė. [BŽ].

Grynieji **abstraktai** (veiksmų ar ypatybių pavadinimai) BŽ pateikiami nurodant pamatinę veiksmąžodį ar vardažodį bei atitinkamą pastarųjų reikšmės numerį, o leksikalizuotieji apibrėžiami ar (ir) aiškinami sinonimais.

Pavyzdžiai (dar gali būti redaguojami, nes žodynas nebaigtas rengti):

giedojimas *dkt.* (1) **1.** → giedoti 1: *Himno giedojimas.* **2.** → giedoti 2: *Atsibūsti nuo paūkščių giedojimo.*

bendrininkāvimas *dkt.* (1) **1.** dviejų ar daugiau asmenų tyčinis bendras dalyvavimas nusikaltime: *Bendrininkāvimas gāli būti realizuotas neveikimū.* **2.** → bendrininkauti 2: *Kelių ieškōvų [atsakōvų] bendrininkāvimas civiliniame procesē. Procēsinis bendrininkāvimas. Privālomasis [fakultatyvūsīs] bendrininkāvimas.*

aiškūmas dkt. (2) **1.** → aiškus 1: *Prezideñto mėtiniame pranešime pasigesta aiškūmo. Kol nerà aiškūmo, rusėna viltis. Įmantrūmas keñkia stiliaus [kalbės] aiškūmui.* **2.** → aiškus 2: *Garbaūs àmžiaus profesorė stėbina prōto aiškūmū. Liga apsuñkino kalbà, bet ne mōkslinės mintiės aiškūmà.* **3.** → aiškus 3: *Tartiės aiškūmui ugdyti yrà visókių pratimų.* **4.** → aiškus 4: *Kóks rýto aiškūmas – dangujė nė debesėlio!* **5.** → aiškus 5: *Erėliai [kātės] garsėja regėjimo aiškūmū.*

baikštýbė dkt. (1) didelis, nepaprastas baikštumas, bailumas, baugumas: *Kàs per baikštýbė vaiko!* • ant. drąsybė.

Neformaliai pateikiant abstraktus išryškėjo keletas problemų, su kuriomis galbūt nebuvo susidurta rengiant kitokios struktūros žodynus. Viena iš jų – gramatinės pažymos. BŽ stengiamasi nuosekliai žymėti ne tik daugiskaitinius, bet ir vienaskaitinius daiktavardžius. Lietuvių kalbos gramatikose teigiama, kad viena iš vienaskaitinių daiktavardžių rūšių yra daiktavardžiai, reiškiantys negalimas skaičiuoti abstrakčias sąvokas (LKG 1965: 175; plg. DLKG 1996: 66; Valeckienė 1998: 219). Sukonkretėję, įgiję naują reikšmę ar naują reikšmės atspalvį jie gali būti vartojami ir daugiskaitos forma. Tokia vartoseną galima ir stilistiniais sumetimais. Šios leksemos, kaip minėta, BŽ pateikiamos apibrėžtos ar aiškinamos sinonimais, o transpoziciniai vediniai (t. y. tokie, kurių darybos ir leksinė reikšmės sutampa), arba, kitaip tariant, gryniesi abstraktai, nurodomi į pamatinę leksemą. Atrodytų, kad pastarieji, neleksikalizuoti, abstraktūs veiksmo ar ypatybės pavadinimai turėtų būti žymimi sutrumpinimu vns. (vienaskaitinis), tačiau toli gražu ne kiekvieną atskiru straipsniu iškelto abstrakto leksemą galima taip pažymėti³. Nereti atvejai, kai abstrakčiai leksemai labai sudėtinga suformuluoti leksikografinę apibrėžtį (tai būdinga transpoziciniams vediniams, todėl jie ir aiškinami nuorodiniu būdu), o kartais pavartojamos ir įprastai skambančios daugiskaitinės jos formos rodo bent jau prasidėjusią leksikalizaciją. Patyrinėjus veiksmoždžio abstrakto *bėgiojimas* vartoseną, rasta gausybė pavyzdžių, kuriuose vartojama daugiskaitinė šio žodžio (visomis trimis numatytomis BŽ pateikti reikšmėmis) forma: *Nors žaidimai, vaikščiojimai ar **bėgiojimai** gerina šuns figūrą ir neleidžia priaugti svorio, yra labai svarbu, kad šuo sportuodamas neperkaistų. Katės – naktiniai gyvūnai: dieną daugiausia išsiparpia, o naktį viskas prasideda: **bėgiojimai**, miaukimai, žaidimai. Reguliarūs rytiniai **bėgiojimai** Londone, nepriklausomai nuo oro sąlygų. Ne naujiena tie jų [seimūnų] **bėgiojimai** iš*

³ Apie abstrakčiųjų daiktavardžių daugiskaitą dar žr. diskusinį Ramunės Vaskelaitės straipsnį *Abstrakčiųjų daiktavardžių daugiskaitos vartojimas ekonomikos kalboje ir norma* šiame *Kalbos kultūros* tome, p. 190–215.

vienų partijų į kitas. Kaskart, kai reikia važiuoti į komandiruotę, prasideda **bėgiojimai** ir prašinėjimai, kad kažkas gyvūną prižiūrėtų.

Daugiskaitinės abstrakčių daiktavardžių formos gali būti vartojamos norint sustiprinti reikšmę, parodyti reiškinio intensyvumą, tęsimąsi, kartoji- mąsi ar konkrečius daiktavardiškai suvokiamos ypatybės ar veiksmo pasi- reiškimo atvejus (LKG 1965: 178–181). Svarbu ir pamatinio žodžio seman- tika. Tarkim, fiziniai veiksmai gali būti kartojami, skaičiuojami, todėl jų pavadinimų daugiskaita yra įprastesnė, pvz., minėtasis *bėgiojimas* ir cituo- tose jo iliustracijose pasitaikę kiti veiksmožodžių abstraktai (*miaukimas, prašinėjimas, vaikščiojimas*). Taip pat: *Vairuotojai nespėja susižinoti, kur budi policijos pareigūnai, ir nebegali apie tai žibintų blykstelėjimais perspėti kitus. Kai kurie pakrantės gyventojai sako per audrą matę apie 90 žaibo blykstelėji- mų. Polka su patrepšėjimais. Jau pavargau nuo kraustymųsi, noriu turėti savo namus.* Tačiau iš psichinę veiklą ar įvairias būsenas, santykius reiškan- čių veiksmožodžių padaryti abstraktūs daiktavardžiai daugiskaitines formas, tikėtina, įgauna daugiau stilistiniais sumetimais ir jų pasitaiko rečiau, pvz.: *Kiek galvų – tiek galvojimų. Po ilgų svarstymų ir galvojimų darbo nutariau nekeisti. Visi tavo planavimai nuėjo šuniui ant uodegos.*

Iš pavyzdžių matyti, kad vertinant abstrakto buvimą vienaskaitiniu daik- tavardžiu daug kas priklauso nuo konkretaus pamatinio veiksmožodžio se- mantikos. Esant abstrakto daugiskaitinės vartosenos pavyzdžių ar bent aki- vaizdžiai tokios vartosenos galimybei (paremtai analogiškos semantikos pavyzdžiais), abstraktus BŽ tuo tarpu nutarta žymėti sutrumpinimais ppr. vns., atkreipiant dėmesį, kad paprastai, bet ne visada, vartojamos vienaskai- tinės pažymėto žodžio formos, pvz.:

brangimas dkt. ppr. vns. (2) → brangti: *Degalų brangimas skātina nusikalsta- mūmą. Būto nuomos brangimas. Lietuvōs būsto rinkā metūs pradėjo brangimū. Valiūtų riņkoje brangimūs fiksāvo JAV dōleris ir Japōnijos jenā.*

bėdėjimas dkt. ppr. vns. (1) → bėdoti: *Dar vienas dāžnas bėdėjimas – dėl politinės kultūros stokōs. Įgriso nuolatinis bėdėjimas, verkimas, skundimasis dėl meņkniekių. Besāikiai bėdėjimai ir pesimistinės nuotaikos tampa tautiniū brūožu.*

bauginimas dkt. ppr. vns. (1) → bauginti: *Prīevarta gāli būti ne tik fizinė, bet ir psiholōginė: bauginimas, grasinimai, tūčiojimas. | sngr.: Istērija, bauginimas ir bauginimasis nērā oriōs laikýsenos pōžymis.*

paaiškinimas dkt. (1) 1. ppr. vns. → paaiškinti 1: *Ženklių paaiškinimas.* 2. sngr. ppr. vns. → paaiškinti 2 (sngr.): *Papildomas taisýklių pasiáiškinimas.* 3. sngr. ppr. vns. → paaiškinti 3 (sngr.): *Neįtikinamas pasiáiškinimas.* 4. sngr. pareigūnui pateikiamas raštas, kuriuo aiškinamos nusižengimo priežastys, dėl ko nors tei- sinamasi: *Dėl lēšų švaistymo jīs pāteikė pasiáiškinimą.*

Plg. pamatinio veiksmoždzio straipsnį:

paaiškinti, *paaiškina*, *paaiškino* vksm. **1.** (ką, kas, kam) raštu ar žodžiu išdėstyti, kad paaiškėtų, būtų suprantama: *Geraĩ paaiškinti pãmoką (mokiniãms). Kalbėtojas paaiškino sãvo siũlymą. Kiek paaiškini, ir supraĩta.* | prk.: *Taĩ viską paaiškina.* **2.** sngr. (kas, ką) atskleisti, sužinoti: *Sprendimo būdus pasiãiškinkite pãtys.* **3.** sngr. pasiteisinti: *Pasiãiškinkite, kodėl taĩp pasielgėte.*

Su analogiškaais klausimais susidurta pateikiant ir priesagų *-umas*, *-ybė* vedinius – vardažodžių abstraktus (pvz.: *Estai garsėja savo santūrumu ir lėtumu. Meilė – išmintinga beprotybė, medus saldžiausias ir nuodų kartybė* (poez.)), leksikalizuotas sukonkretėjusias leksemas (pvz.: *Smagu jai kalbant išgirsti vieną kitą dzūkybę. Dauguma vyrų vis dėlto teikia pirmenybę moteriškiems apvalumams, o ne styrantiems kauliukams.*) ir dar nevysiškai sukonkretėjusias, bet jau pavartojamas ir daugiskaitos forma leksemas (pvz.: *Neišsimiegojus kyła kivirčiai namuose, irzlumai darbo kolektyvuose. Lietuvių ir latvių baltiško palikimo bendrumai ir skirtumai. Atskirti asmeniškumus nuo verslo reikalų.*). Ir šiuo atveju daiktavardžiai gali būti žymimi įvairiomis gramatinio skaičiaus pažymomis, plg.:

bedvasiškūmas dkt. vns. (2) dvasingumo nebuvimas: *Įsigalėjo bedvasiškūmas ir abejingūmas.*

bedievystė dkt. ppr. vns. (2) Dievo, antgamtinių būtybių ir reiškinių egzistavimo neigimas; sin. ateizmas: *Kuõ didėsnė bedievystė, tuõ didėsnis pasileidimas. Dėl slaptõs prãktikos pirmėji krikščionys buvo įtariamì bedievystė ir kanibalizmù. Mėskite bedievystėš šaliñ!*

asmeniškūmas dkt. ppr. dgs. (2) asmeninio nusistatymo rodymas, asmeniškias vertinimas, ypač įžeidžiantis kitą asmenį: *Krỹpti į asmeniškumùs. Viršininikas turėtu vėngti asmeniškumų.*

garsenybė dkt. bendr. (1) garsus asmuo ar daiktas; sin. įžymybė: *Pasãulinė garsenybė* (žymus menininkas, mokslininkas, sportininkas ir kt.). *Nesijaučiu esąs garsenybė. Festiãalyje dalyvãvo nemažai garsenybių. Apžiūrėjome miestėlio garsenybes – medinę bažnytėlę, malñnã, sėnã qžuolã.*

Akivaizdu, jog norint sistemiškai pateikti vienaskaitinius daiktavardžius dar reikia atskiro abstrakčiųjų daiktavardžių tyrimo, kad būtų nustatyti daugiskaitinės jų vartosenos dėsningumai bei polinkiai, priklausomybė nuo pamatinių veiksmoždziių ir vardažodžių semantikos ir sukurta kiek galima griežtesnė pateikimo žodyne metodika.

BŽ kūrimo pradžioje **deminutyvus** ketinta pateikti panašiai kaip cituotuose ankstesniuose žodynuose – iškelti tik tuos, kurie nuo savo pamatinio žodžio skiriasi ne tik mažumo ar meilumo, bet dar ir kokia papildoma sema (a) ar reikšme (b), pvz.:

- a) **aikštėlė** ‚kam nors įrengta ar pažymėta nedidelė lygi vieta‘;
- b) **ausėlė** ‚vandenyje ar riebaluose verdamas ausies pavidalo virtinis su įdaru‘;
būdėlė ‚nedidelis tam tikros paskirties statinys‘.

Dar plg. iš LKŽ_e cituotą daiktavardžio *troba* straipsnį, kuriame gausu iliustracijų su šio žodžio deminutyvais, ir atskirą straipsnį *trobėlė*:

trobėlė sf. (2) *tokia patalpa pasidėti*: Trobėlės paskirtis žemaičių trobose įvairi: joje laikomi įvairūs namų apyvokos daiktai, drabužiai, audiniai [...]. Trobėlė kartais turėjo tokią pat paskirtį, kaip ir geroji troba; mažiau pasiturintieji valstiečiai ją naudojo kaip sandėliuką meistrystės įrankiams sudėti [...].

Kitus deminutyvus, tęsiant DŽ tradiciją, ketinta pateikti kartu su iliustraciniais pamatinio žodžio pavyzdžiais. Vis dėlto ilgainiui įsitikinta, kad toks pateikimas yra pernelyg nesistemiškas – tas pats žodis kartais patenka į kelis straipsnius, vienais atvejais deminutyvai pateikiami gramatiškai, stilistiškai, kirčiavimo ir kt. aspektais pažymėti, kaip ir kiti savarankiški leksiniai vienetai, o kitais – galima tik atsekti jų sąsają su pamatiniu žodžiu⁴; be to, kai pats deminutyvas nėra antraštinis leksinis vienetas, sudėtingiau

⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad atskirai iškeltų deminutyvų pateikimas DŽ_{6e} atskirais straipsniais taip pat nėra sistemiškas – kelios neleksikalizuotos leksemos gali būti pateikiamos pažymėtos vienu reikšmės numeriu, pvz.: **ausėlė** (2) 1. *mžb.* ausis; 2. *kul.* ‚narštytas tešlainis, naršliukas, žagarėlis‘; plg. **aus||is**, *~iės m.* (4) 1. ‚klausos organas; išorinė jo dalis, grybelis‘: *Išorinė, vidinė a. (anat.). Viena ~imi neprigirdi. Kiškis pastatė ~is.* 2. ‚klausa‘: *Jis turi gerą ausį. Gieda iš ~iės.* 3. ‚kepurės dalis ausiai pridengti‘. 4. ‚išsikišusi daikto dalis (ppr. su skyde viduryje)‘: *Kibiro, katilo a. Puodo, qsočio, skrynios a. (ąsa). Bato a. (kilpa užtraukti aunantis). Šakių, grąžto a. (dalis kotui įstatyti).* 5. ‚lovelis arpo šone grūdgaliams‘. [...]; **tinklė||is** (2) 1. *mžb.* tinklas 1–4. 2. ‚tinklinis galvos plaukų apgaubas‘: *Užsidėk ~į ant plaukų.* 3. ‚regztukas‘; plg. **tiñkl||as** (4, 2) 1. ‚iš siūlų nertas žūklės prietaisas‘: *Mesti, leisti, spęsti, traukti, kelti ~ą. Brendamasis, traukiamasis, statomasis t. Gaubiamasis, tralinis t. Kanapinis, šilkinis, sintetinis t.* 2. ‚nerta ar pinta paukščių, žvėrių gaudyklė‘: *Medžioklinis t.* 3. ‚nerta sportinių žaidimų pertvara ar užtvara‘: *Tinklinio, lauko teniso t. Vartų t.* 4. ‚nertas ar pintas įvairios paskirties įtaisas‘: *Tvoros, sodo t. Lovos t. Plieninis t.* 5. ‚šaknų, gyslų, nervų ir kt. raizginys‘: *Kraujagyslių t.* 6. ‚susisiekimu, ryšių ir kt. linijų, įstaių sistema‘: *Upių, kanalų, kelių, elektros, radijo t. Linijų, koordinacinių t. Transporto, prekybos t. Agentų t.* 7. *prk.* ‚pinklės‘ [DŽ_{6e}].

jį rasti (ypač numatant elektroninę paiešką, kuriai duomenys turi būti griežtai struktūrizuoti) ir t. t. Baigiamajame BŽ redagavimo etape vis dėlto nutarta visus deminutyvus pateikti atskirais straipsniais, stengiamasi paaikškinti visas jų leksemas, o pamatinį žodį nurodyti tik tais atvejais, kai apibrėžtį sukurti yra keblu. Perėjus prie naujos metodikos paaikškėjo, kad reikės papildyti kai kurių jau iškeltų leksikalizuotų deminutyvų straipsnius, nes juose nebuvo pateikta pagrindinė deminutyvinė leksema. Dar daugiau – pasidarė akivaizdu, kad siekiant deminutyvų atrankos ir pateikimo sistemiskumo į BŽ turėtų būti įtraukta gerokai daugiau deminutyvų (jei iškeliamas *namelis*, *dėžėlė*, turėtų būti ir *namukas*, *dėžutė* ir pan.). Be jokios abejonės, sistemiskumo principo šiuo atveju taip pat turi būti laikomasi derinant su kitais – pakankamai dažnos vartosenos, taisyklingumo ir pan. – atrankos kriterijais. Keletas deminutyvų straipsnių iš BŽ:

bažnytėlė dkt. (2) dem. bažnyčia 2: *Ālovėje gālima pasigrozēti senutē medinē bažnytēlē. Mēgstu mažās jaukiās kāimo bažnytēlēs.*

blokēlis dkt. (2) dem. blok as² 1: *Stiklo blokēliai. Pardūodu įvairiūs statybinius blokēlius.*

beždžioniukas dkt. (2) 1. beždžionių jauniklis; sin. beždžionėlė: *Patēlēs nešiójasi įsikibusius beždžioniukūs ant krūtinės ir ant nūgaros. Labiāusiai visų dėmesį patrāukē mamytē beždžionē su mažučiu kū beždžioniukū papilvėjē.* 2. maloninis ką nors mėgdžiojančio, atkartojančio mažo vaiko pavadinimas: *Vaiļkas tōks beždžioniukas dārosi – kā pamātes ar išgirdēs, iš paskōs kartōja.*

bobēlė dkt. (2) 1. dem. menk. boba 1: *Aptūkusi [kāimo] bobēlē. Senū bobēliū pāsakos. Tuīgaus bobēliū lūgio veiklā.* 2. geležėlė, ant kurios plakamas dalgis; sin. pentelė: *Išdūžo bobēlē. Kāi bobēlē per minkštā, dalģis trūpa.*

brūkšnēlis dkt. (2) 1. dem. brūkšnys 1: *Jūdodos su mažāis baltaīs brūkšnēliais kēlnēs. Įgūdusi rankā (ant marginamo kiaušinio) braūkia vāško brūkšneliūs, dēda taškučiūs.* 2. skyrybos ženklas (-): *Brūkšnēlis ir brūkšnys yrā skirtingi ženklāi. Tarp dviejū (ar daugiau) to patiēs asmeņs vardū brūkšnēlis nerāšomas. Žōdžiai rāšomi ne „per brūkšnēļi“, o „su brūkšneliū“. Visūotinis įprotis viētoj brūkšniū rašyti [dēlioti] brūkšneliūs jau rōdo raštingūmo smukimq.*

Priešdėlį ne- turintys žodžiai BŽ pateikiami dvejopai:

1) daiktavardžiai, būdvardžiai ir prieveiksmiai pateikiami atskirais straipsniais, pvz.:

nepriežiūra dkt. vns. (1) priežiūros nebuvimas ar nepakankama priežiūra: *Dažniāusia apsinoūdijimo priežastis – vaikū nepriežiūra.*

nenóras dkt. vns. (1) noro nebuvimas: *Ji visaip tēisino sàvo nenórq dirbti. Jiš válgo per nenórq.*

nežemiškas, nežemiška bdv. (1) nepaprastas, nuostabus: *Nežemiška laimė.*

nepakeliamas, nepakeliamà bdv. (3^{4a}) **1.** labai sunkus, varginamas: *Nepakeliamos darbo sąlygos. Nepakeliamà mokesčių našta.* **2.** neištveriamas: *Nepakeliamas skaušmas.*

nesūriai prv. → nesūrus **2:** *Jei kraujospūdis aukštas, vėlgykite neribiai ir nesūriai.*
• ant. sūriai.

nepastoviai prv. kintamai, nevienodai, permainingai: *Nepastoviai kirčiuojami žodžiai* (kalbot.).

2) veiksmazodžiai pateikiami atitinkamų pamatinių veiksmazodžių straipsniuose kaip pastarųjų iliustracijos. Jei prisijungęs neiginys keičia veiksmazodžio sintaksinį junglumą, toks neiginį turintis veiksmazodis išskiriamas iš kitų iliustracinių vartosenos pavyzdžių ir pateikiamas po statuso brūkšnio su pažyma neig. ir sintaksinio valdymo pažymomis. Pavyzdžiai:

bālinti, bālina, bālino vksm. [...] **4.** (ką, kuo, su kuo) įpilti pieno, grietinės ar grietinėlės; sin. baltinti: *Bālinti kãvą (su) sòjų grietinėlė. Grikiūs mėgstu tik bālintus pienu. Bālintos žuviënės receptas.* | neig. (ko): *Arbãtos niekadã nebãlinu.*

brukinėti, brukinėja, brukinėjo vksm. (ką) dažnai po truputį brukti, primygtinai siūlyti: *Nerà čia kã neprãšomam sãvo núomonę brukinėti.* | neig. (ko): *Šítame TV kanalè ródydami filmus nors reklãmos nebrukinėja.*

apsvìlinti, apsvìlina, apsvìlino vksm. (ką, kam) padaryti, kad apsviltų (1 r.), kiek apdeginti: *Degìklio liepsnà apsvìlino jãm bařdq. Lièpsnos pàsiekė koridorių ir apsvìlino spìntą. Per kãrštã lygintùvas apsvìlino suknelė.* | sng. (ką): *Jìs bìuvo apsisvìlinęs aňtakius.* | sng. neig. (ko): *Neapsvìlink plaukų, taíp lankestýdamasi prie ugnies.*

pridėrinti, pridėrina, pridėrino vksm. **1.** (ką, prie ko, kam) padaryti, kad derėtų, tikėtų, pritiktų; sin. pritaikyti: *Lėisk, aš tãu pridėrinsiu skrýbėlę. Sakinyjè priklaūsomojo dèmeňs fõrma pridėrinama prie pagrindinio dèmeňs fõrmos* (kalbot.). *Pridėrinti procèsoriaus gãliq prie sistèmės apkrovų* (tech., komp.). *Plãnas turi býti pridėrintas prie pasikeitusio tvarkãraščio. Gražù, kai prie ilgõs pavardės pridėrinamas truňpas ir áiškus vařdas.* | sng. (ką): *Jì moka prisidėrinti drabužiùs.* | sng. neig. (ko, prie ko): *Nièkaip neprisidėrinu pãpuošalo prie naujõs suknelės. [...]*

buzóti, buzója, buzójo vksm. šnek. **1.** teplioti, terlioti, teršti: *Mãžasis šiaíp su piešimù nelabaí draugãuja, buzója, ir tíek. Nusiplõviau mašinq, prãlėkiau kelias gatvelės – ir vėl šõnai buzóti.* | (ką, ko, kuo, ant ko): *Pigùs (plovìmo) skýstis paviršių daugiaũ muìlina ir buzója, nei plãuna. Kãm tũ tíek skaistalų ant skrúostų buzóji? Ateina draugè su kelerių metùkų pipirù, ir tãs visùs kampùs kókiu zefyrù buzója.* | neig. (ko, kuo): *Vaikaí, nebuzókit ledaís [šokoladù] drabužėlių.* | sng.: *Bãltas telefonas šlykščiai buzójasi. Kãžkõ variklis pradėjo buzóti.* | sng. (kuo): *Sèsè gal dèšimt mètų buzójasi alièjais ir iš véido atródo kaip paauglė.* | sng. neig. (ko): *Jei jõs tokiaís kièkiais nesibuzótų kosmètikos, atródytų jaunèsnès.*

bárti, *bāra*, *bārė* vksm. (ką, už ką, dėl ko) piktai, griežtais žodžiais priekaištauti, peikti, auklėti blogai pasielgusį: *Mótina bāra sūnų už melāvimą. Kiēmsargiai baramì dēl prastāi tvařkomos aplinkōs. Gausime bárti, jei laikū negrįšime.* | neig. (ko, už ką): *Nebárk jōs už tą (geogrāfijos) peñketą.* | sng. (su kuo, ant ko, dėl ko) [sin.] vaidytis, kivirčytis: *Jiē nuōlat bāraši. Tėvėliai, nesibárkite vaikams girdint. Nesibárk ant vaiko, ne jis dėl tō kaltas. Kíek jūs bārsitės dėl vieno sudaužyto puodėlio? Jei nebūčiau su visais bārėsis dėl rūkymo láiptinėje, iki šiōl po nuorūkas braidytumėte.*

Išimtyms, kai priešdėlių *ne-* turintys veiksmažodžiai pateikiami atskirais straipsniais, yra retos – kai vedinys įprastesnis, dažnesnis už pamatinį žodį, šis priešdėlis gautas ankstesnėse darybos pakopose ir pan. Pavyzdžiui:

neprimatýti, *neprimāto*, *neprimātė* vksm. (kuo) negalėti gerai matyti: *Jis neprimāto nuo vaikýstės. Senėlis neprimātė viena akimì.*

nesveikúoti, *nesveikúoja*, *nesveikāvo* vksm. [sin.] negaluoti, sirguliuoti: *Ne sergù, bet taip nesveikúoja. Apetito stokà gāli būti žėnklas, kad katė nesveikúoja.*

Šiuo atveju nuosekliai laikantis sistemiškumo principo ir minėtus veiksmažodžius pateikiant analogiškai kitų kalbos dalių žodžiams, turintiems neiginį, labai išaugtų žodyno apimtis (plg. MLKŽ *n* raidės žodžiams skirti 54 puslapiai, iš jų 45-iuose pateikiami žodžiai su priešdėliu *ne-*). Taigi tuo tarpu jiems padaryta išimtis, tikintis vėlesniuose žodyno leidimuose prie šios problemos grįžti ir ieškoti alternatyvių problemos sprendimo būdų.

Sangražiniai veiksmažodžiai BŽ pateikiami keliais būdais priklausomai nuo jų ir pamatinių veiksmažodžių leksinių reikšmių santykio. Atskirais straipsniais dedami tik tie iš jų, kurie neturi nesangražinių atitikmenų, pvz.: *džiaūgtis*, *juōktis*. Pamatinių veiksmažodžių straipsniuose sangražiniai veiksmažodžiai pateikiami trejopai. Jei sangražinių ir pamatinių paprastųjų veiksmažodžių leksinės reikšmės sutampa arba skiriasi tik atspalviu, sangražiniai veiksmažodžiai pateikiami analogiškai reikšmės atspalviams, po status brūkšnio (|). Antruoju atveju jie aiškinami (pvz., *kūrėnti*), o pirmuoju pateikiami be reikšmės aiškinimo (pvz., *išmuilinti*). Jei vediniai ir pamatiniai žodžiai skiriasi leksine reikšme (pvz., *karščiúoti* ir *karščiúotis*), jie pateikiami atskiromis leksemomis:

1a) **išmuilinti**, *išmuilina*, *išmuilino* vksm. (ką) ištrinti muilu; išmuiluoti: *Geraĩ išmuilink rankàs.* | sng. (kame): *Pirtyjė geraĩ išsimuilinau.* | sng. (ką): *Išsimuilink gálvą.*

- 1b) **kūrēnti**, *kūrēna, kūrēno* vksm. **1.** (ką) kurą deginant kaitinti, šildyti: *Žiēmą krósnį dažnāi kūrēname.* | neig. (ko): *Krósnies nekūrēname, tik kai kadā pārku-riame.* **2.** (ką) kurstyti (ugnį): *Netolī tvārto vaikai kūrēno ugnī, ir užsidegē tvār-tas.* | sng. (kame) kurstomam degti: *Trobojē kūrēnosi ugnēlē.*
- 2) **karščiúoti**, *karščiúoja, karščiāvo* vksm. **1.** turėti karščio: *Ligonis karščiúoja.* **2.** sng. labai jaudinantis, nerimaujant neapgalvotai elgtis, ką daryti, skubėti: *Nesikarš-čiúok, kalbék ramiaĩ.*
- (Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010: 236–238).

Primintina, kad sangražiniai veiksmažodžiai yra nauji žodžiai, o ne to paties veiksmažodžio formos, jie iš pamatinių paprastųjų veiksmažodžių padaromi su darybos (sangražos) afiksu, kuris žodžiui suteikia naują darybinę reikšmę (Valeckienė 1998: 297–298). Taigi laikantis sistemiškumo principo jie, kaip ir kiti savarankiški leksiniai vienetai, turėtų būti pateikiami atskirais straipsniais. BŽ pradėtas kurti kaip tradicinis, spausdintinis žodynas, kai dar buvo aktualu duomenis išdėstyti kaip įmanoma glausčiau. Sangražinių veiksmažodžių atveju laikytasi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (toliau – DŽ) tradicijos, beje, šiuo atžvilgiu DŽ_{2-6e} galbūt yra net kiek sistemiškesni – jei sangražinis veiksmažodis kuria nors leksine reikšme skiriasi nuo nesangražinio, jis iškeliamas atskiru straipsniu (DŽ₄ XI), pvz.:

karšč||iúoti, *~iúoja, ~iāvo*
turėti karščio: *Ligonis ~iúoja.*
~iāvimas (1);

karšč||iúotis, *~iúojasi, ~iāvosi*
rūpintis, jaudintis; neapgalvotai elgtis, skubėti.
~iāvimasis (1) [DŽ_{6e}].

BŽ lyg ir grįžta prie DŽ₁ metodikos, pagal kurią iškeliami tik tie sangražiniai veiksmažodžiai, kurie „kitokia (nesangražine) forma nevartojami“ [DŽ₁ XI]. Galima būtų svarstyti, kuri (DŽ₁–BŽ ar DŽ_{2-6e}) sangražinių veiksmažodžių pateikimo metodika yra geresnė, labiau tenkinanti naudotojo poreikius, tačiau akivaizdu, kad abi jos nesilaiko bendro principo, taikytino visai žodyno leksikai – atskirus leksinius vienetus pateikti atskirais straipsniais.

BŽ rengimui einant į pabaigą, keisti sangražinių veiksmažodžių pateikimą būtų neracionalu. Be to, pasakytina, kad informacija apie sangražinius veiksmažodžius, nors dauguma jų ir neturi atskirų straipsnių, BŽ yra gana išsami, duomenys savo apimtimi ir įvairove nedaug nusileidžia kitų leksinių

vienetų duomenims, atskleisti jų sintaksiniai ryšiai, junglumas, kurį vieno-
dai gerai galima parodyti abiem sangražinių veiksmažodžių pateikimo bū-
dais – tiek savarankišku, tiek įtrauktiniu. Pagrindiniai sangražinių veiksma-
žodžių įtraukimo į pamatinių veiksmažodžių straipsnius trūkumai: 1) di-
džioji dalis sangražinių veiksmažodžių BŽ neturi antraštinių (pagrindinių)
formų; 2) sangražinių veiksmažodžių leksemos tarpusavyje nesudaro se-
mantinės struktūros, nes pamatinių paprastųjų veiksmažodžių straipsniuose
išdėstomos ne nuosekliai, iš eilės, o pagal semantinę ryšį su pastarųjų
leksemomis; 3) pats įtrauktinis pateikimas yra nevienalytis – keli minėti
būdai pagal sangražinių veiksmažodžių leksikalizacijos laipsnį.

Dėl įtrauktinio sangražinių veiksmažodžių pateikimo nesistemiškai (tu-
rint galvoje visą žodyną) pateikiami ir jų abstraktai. Atskiru straipsniu de-
dami tik tie sangražiniai daiktavardžiai, kurie, kaip ir pamatiniai veiksma-
žodžiai, neturi nesangražinių atitikmenų, pvz., *džiaugimasis, juokimasis*. Kiti
sangražiniai daiktavardžiai įtraukiami į atitinkamų nesangražinių daiktavar-
džių (taigi šiuo atveju – net ne pamatinių žodžių) straipsnius ir naudotojas
nemato jų antraštinių (pagrindinių) formų, nebent sangražinį daiktavardį
reikėtų taip pat pateikti straipsnio antraštėje dėl skirtingo kirčiavimo (Liut-
kevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010: 246). Pvz.:

atnaūjinimas dkt. (1) **1.** → atnaujinti 1: *Senų baldų atnaūjinimas*. **2.** → at-
naujinti 2: *Kompiuterių atnaūjinimas*. **3.** → atnaujinti 3: *Teismo proceso*
atnaūjinimas. | sng.: *Lėtinio uždegimo atsinaūjinimas*.

karščiavimas dkt. (1) **1.** → karščiuoti 1: *Ligonio karščiavimas truko kelias die-
nias. Váistai nuo karščiavimo*. **2.** sng. → karščiuoti 2 (sng.): *Karščiavimas*
niekadà neduoda naudós.

mušimas dkt. (2), **mušimasis** sng. (1) **1.** → mušti 1: *Mušimas rankà [diržù]. Bu-
vaũ teĩstas už dukter̃s mušimà. Nevalià baũsti [áuklėti] váiko mušimù. Mušimù*
pròto neįkrėsi. Ne tĩek mušimo, kiek rėkimo (flk.). | sng.: *Mušimasis ir prasivardžiã-
vimas ródo váiko agresyvumà. Mušimusi paaugliaĩ išlieja enėrgijos pėrteklų. [...]*

13. sng. → mušti 20 (sng.): *Mušimasis į mókslą [į aukštúomenę]*. **14.** sng. →
mušti 21 (sng.): *Ir kã tókiu sàvo mušimusi užgyvenaĩ?*

Vėlesniuose BŽ leidimuose, ypač elektroninėse jų versijose, nuo pama-
tinių paprastųjų veiksmažodžių reikėtų atskirti iš jų padarytus sangražinius.
Pastarieji, kaip ir jų abstraktai (sangražiniai daiktavardžiai), taip pat pateik-
tini atskirais straipsniais. Tuomet sangražiniai žodžiai turėtų būti randami
kaip ir visi kiti BŽ leksiniai vienetai, vadinasi, taip pat sistemiškai būtų
sustruktūrinti ir jų duomenys. Tik tokį vedinių pateikimą BŽ būtų galima
laikyti sistemišku.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

1. Aiškinamuosiuose žodynuose, ypač tradiciniuose, vediniai neretai vienu ar kitu būdu įtraukiami į jų pamatinių (ar giminiškų) žodžių straipsnius. Tokio pateikimo esama ne tik lietuvių, bet ir kitų kalbų žodynuose. Dažniausiai pamatinių žodžių straipsniuose pateikiami reguliarieji vediniai (abstraktūs veikslių ar ypatybių pavadinimai ir kt.), kokie būtent – priklauso nuo kiekvienos kalbos žodžių darybos ir gramatikos ypatybių.

2. Vedinius laikant tokiais pat savarankiškais leksiniais vienetais kaip ir jų pamatiniai bei kiti antraštiniai žodžiai, jų duomenis reikia pateikti taip pat išsamiai ir tiksliai kaip ir pastarųjų. Tam netinka įtrauktinis vedinių pateikimas. Vediniams formuoti atskiri žodyniniai straipsniai. Tik tokiu būdu galima atskleisti žodžio semantinę struktūrą ir apibūdinti jį visais kitais (gramatiniu, kirčiavimo, stilistiniu, vartojimo sričių ir t. t.) aspektais.

3. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* koncepcijoje akcentuojamas sistemiškumo principas. Jo stengiamasi laikytis ir pateikiant vedinius. Tai pavyksta ne visais atvejais, nes žodynas buvo pradėtas kurti kaip tradicinis, spausdintinis. Jo rengimui įžengus į baigiamąjį etapą, keisti kai kurių vedinių pateikimo metodiką nėra racionalu. Tačiau įtrauktinių vedinių neturėtų likti vėlesniuose BŽ leidimuose, ypač elektroninėse jų versijose, kurias rengiant turėtų kisti ir BŽ duomenų struktūra.

4. BŽ atskirais straipsniais bus pateikiami veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktai, deminutyvai, žodžiai su neiginiais (išskyrus veiksmažodžius). Veiksmažodiniai priešdėlio *ne-* vediniai, siekiant pernelyg nedidinti žodyno apimties, tuo tarpu paliekami pamatinių veiksmažodžių straipsniuose. Sangražinių veiksmažodžių ir daiktavardžių pateikimas taip pat išlieka nevienalytis, didžioji jų dauguma pateikiami pamatinių paprastųjų veiksmažodžių straipsniuose. Tarpusavyje, kaip atskira ir savita leksikos grupė, sangražiniai veiksmažodžiai BŽ pateikiami laikantis tradicinės (DŽ₁) sistemos, tačiau ši sistema nedera su pagrindiniu sistemiškumo reikalavimu, taikomu visai šio aiškinamojo žodyno leksikai – vienodai tiksliai pateikti ir išsamiai paaikškinti (ypač semantiškai) visus leksinius vienetus.

5. Vienodinant formalųjį vedinių pateikimą susiduriama su nenumatytomis dalykinio pobūdžio problemomis, savo ruožtu taip pat trukdančiomis nuosekliai laikytis sistemiškumo principo. Pavyzdžiui, tik išsamiai ištyrus vienaskaitinę ir daugiskaitinę abstraktų vartoseną, juos šiuo aspektu suklasifikavus ir griežtai nustačius pateikimo metodiką, būtų galima tikėtis, kad

žodyne vienaskaitiniai ir abi skaičiaus formas turintys abstrakčias sąvokas žymintys daiktavardžiai yra tinkamai pažymėti. Ši problema išryškėjo tik iškelus abstraktus iš pamatinių veiksmažodžių ir vardažodžių straipsnių ir prireikus pažymėti jų gramatines ypatybes, taigi siekiant sistemiskai pateikti visus BŽ leksinius vienetus. Ji gali būti išspręsta tik sutelkus žodynininkų, gramatikų, normintojų ir kitų kalbos specialistų pajėgas.

6. Turint galvoje, kad anksčiau ar vėliau pasirodys ir elektroninė BŽ versija, sistemiskas vedinių pateikimas padėtų išvengti problemų, su kuriomis susiduriama kompiuterizuojant tradicinį žodyną, kai reikia atsižvelgti į daugybę nesuvienodintų formalus duomenų pateikimo dalykų. Vedinius traktuojant kaip kitus leksinius vienetus ir atitinkamai, sistemiskai juos pateikiant, žodyno duomenis galima tiksliau perkelti į duomenų bazę. Tikslesnė, mažiau išimčių numatanti pastarosios duomenų struktūra sudarytų daugiau galimybių įvairiam jų tyrimui, neabejotinai tikslesnė būtų statistinė duomenų analizė. Tai numatoma įgyvendinti rengiant vėlesnius BŽ leidimus.

7. Sistemiskumas buvo ir išlieka BŽ rengėjų siekiamybė. Baigiamas rengti žodynas kai kuriais atžvilgiais bus sistemiskesnis už savo pirmtakus. Kai kurių nesistemiskumo apraiškų buvo neįmanoma išvengti kuriant žodyną ne elektroninės duomenų bazės pagrindu. Naudojimasis sistemiskiau sutvarkytais jos duomenimis ateityje leistų išvengti daugelio formalių klaidų ir netikslumų bei nuosekliau tobulinti jau parengtą žodyną, taip pat juo remiantis parengti tobulesnes, įvairesnes, moksliskai kokybiškesnes lietuvių kalbos norminimo, mokymo ir mokymosi priemones.

ŠALTINIAI

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas).

DŽ₁ 1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas. 1 leidimas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

DŽ₂ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas. 2 leidimas, Vilnius: Mintis.

DŽ₄ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 4 leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

DŽ_{6e} 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 6 (elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKŽ_e 2005: *Lietuvių kalbos žodynas 1–20* (elektroninis variantas). Vyr. red. G. Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.

- LVV 1987: *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga: Avots.
- MLKŽ 2010: M. Norkaitienė, R. Šepetytė, Z. Šimėnaitė. *Mokomasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Baltos lankos.
- MLVV 2003–2008: *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Red. Dr. philol. I. Zuičena. LU Latviešu valodas institūts. Prieiga per internetą: <www.tezaurs.lv/mlvv>.
- NSJP 2002: *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SJP: *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwa Naukowego PWN. Prieiga per internetą: <<http://sjp.pwn.pl>>.
- WNWD 1988: *Webster's New World Dictionary of American English*, 3rd college edition. Editor-in-chief V. E. Neufield. Cleveland and New York: Webster's New World.
- БТСРЯ 2002: *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: Норинт.
- ТСОШ – Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой. Prieiga per internetą: <<http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=244>>.

LITERATŪRA

- DLKG 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. 2 leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KTŽ 1990: K. Gaivenis, S. Keinys. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Liutkevičienė D. 2010: „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ struktūra, tikslai ir perspektyvos. – *Kalbos kultūra* 83, 141–150.
- Liutkevičienė D., Naktinienė G., Vosylytė K. 2010: Veiksmoždziai ir jų abstraktai „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Leksikografija ir leksikologija* 2, 235–251.
- LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis.
- Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Морковкин В. В. 1993: О предпосылках системного лексикографирования. – *Прагматика словаря*. Под ред. О. Ю. Богуславской. Москва, 31–39.

Gauta 2012 08 29

THE SYSTEMATICITY OF THE PRESENTATION OF DERIVATES IN *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS* (*DICTIONARY OF STANDARD LITHUANIAN*)

Summary

The Lithuanian language institute is using new methods in preparation of *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of Standard Lithuanian*) the concept of which emphasizes the principle of systematicity – one of the main requirements of a quality dictionary. This article discusses how successful the attempts to apply this principle have been when presenting derivatives in this dictionary and what difficulties have been faced. Different derivatives are researched: verbal and nominal abstracts, diminutives, derivatives with the negative prefix *ne-* and reflexive verbs. The comparison with other dictionaries of the Lithuanian language (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of Contemporary Lithuanian*), academic *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian Language*), etc.) and explanatory dictionaries of the other languages (Latvian, Russian, Polish, English) is made and the main principles and methodology of the presentation of derivatives in *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* are introduced.

The main principle is that derivatives (except for verbs with the prefix *ne-* and the majority of reflexive verbs) are presented not in the entries of underlying words, but as separate entries. In such entries the presentation of abstract nouns (for instance *miauktelėjimas, priglaudimas, paskiepijimas, broliavimasis, audringumas, aukštybė, brangybė, brolystė*), diminutives (for instance *auselė, balandėlis, namukas*) and words except for verbs with a negative prefix (for instance *nedarna, nedaugelis, nedidelis, neblogas, neblogai, neginčijamai*) is analogous with the presentation of other lexical units. Different meanings are separated according to their usage, each lexeme has appropriate grammatical, lexical, stylistic, usage field and other marks and illustrative examples of usage which reveal the semantic and syntactic valency are presented. Transpositional derivatives and abstracts (names of qualities or actions) are presented with their underlying nomen or verb and the number corresponding to one of the meanings. Lexicalized abstracts are defined or (and) explained through synonyms.

The non-formal presentation of abstract nouns raised a number of problems which were probably not encountered when preparing dictionaries with a different structure. For instance, grammars suggest that abstract nouns are usually used in singular, though not every lexeme of an abstract noun presented in a separate entry can be marked as *vns. (sing.)* – quite a lot depends on the semantics of a particular verb. This aspect of abstract noun presentation is still being discussed.

There are two ways of presenting words with the prefix *ne-* in *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Nouns, adjectives and adverbs are presented in separate

entries and verbs – in the entries of the corresponding underlying verbs as their illustrative examples. The consistent application of the principle of systematicity and the presentation of such verbs analogically to the presentation of other parts of speech which have a negative prefix would enlarge the volume of the dictionary substantially and extend the term of preparation. It would take even longer if at the final stage twofold presentation (incorporated and separate) of reflexive verbs was changed. Thus in the meantime an exception is made for these two groups with the hope to return to this issue and to search for alternative solutions in future editions.

KEYWORDS: derivate, defining dictionary, sistematicity, underlying word, dictionary entry.

DAIVA MURMULAITYTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
daminga@takas.lt